

देवेति अंगोपास्तियुक्तं वा केवलं वा विमुक्तोपास्तियुक्तं वा देववंशादिशब्दोपलक्षितं कर्मगुरोश्चर्यापरिचर्यासंविभज्यपरस्पराविरोधेन दिननाडीविभागेन नित्यं क्रियमाणं दुष्करं दुःसाध्यमुच्यते विद्वद्भिः इत्थमेव कर्तव्यमिति भावः ॥ १९ ॥ एतदेव परकृत्याद्रढयति देवा इति ॥ २० ॥ तपः कर्मैव प्रजानां मूलमतः श्रेष्ठं यतः अनेन च्छांदोग्यदृष्टेन कुटुंबविधिना कुटुंबेषु चोद्देशे स्वाध्यायमधीयान इत्यादिनायस्मिन्गृहस्थकर्मणि सर्वप्रतिष्ठितं तथा च सूत्रं कृत्स्नभावात्तु गृहिणोपसंहार इति सर्वेषामाश्रमाणां धर्मागृहे एव संति न त्वन्यत्रेति हेतोश्छांदोग्ये कुटुंब इत्यादिश्रुत्या गृहिणैव विद्योपसंहारः कृत इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ व्रतं ब्रह्मचर्याद्युपेतमध्ययनं मध्यमं च तद्रहितं यज्ञादि च तपःशब्देनोच्यते ॥ २२ ॥ तयोर्द्वितीयं स्तौति दुराधर्षेति ॥ २३ ॥ विघसाशिपदं व्याचष्टे सायमितिसार्धेन ॥ २४ ॥ अनुपस्कृताः निःसंशयाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ तत इति तेतरुणाः संन्या

देववंशान् ब्रह्मवंशान् पितृवंशांश्च शाश्वतान् ॥ संविभज्य गुरोश्चर्यां तद्वै दुष्करमुच्यते ॥ १९ ॥ देवा वै दुष्करं कृत्वा विभूतिं परमां गताः ॥ तस्माद्गार्हस्थ्यमुद्धोदुं दुष्करं प्रब्रवीमिवः ॥ २० ॥ तपः श्रेष्ठं प्रजानां हि मूलमेतन्न संशयः ॥ कुटुंबविधिना नेनयस्मिन्सर्वप्रतिष्ठितं ॥ २१ ॥ एतद्विदुस्तपो विप्राद्वद्वातीता विमत्सराः ॥ तस्माद्गतं मध्यमं तु लोकेषु तप उच्यते ॥ २२ ॥ दुराधर्षपदं चैव गच्छंति विघसाशिनः ॥ सायं प्रातर्विभज्यान्नं स्वकुटुंबे यथाविधि ॥ २३ ॥ दत्त्वा तिथिभ्यो देवेभ्यः पितृभ्यः स्वजनाय च ॥ अवशिष्टानियेश्रंति तानाहुर्विघसाशिनः ॥ २४ ॥ तस्मात्स्वधर्ममास्थाय सुव्रताः सत्यवादिनः ॥ लोकस्य गुरवो भूत्वा ते भवंत्यनुपस्कृताः ॥ २५ ॥ त्रिदिवं प्राप्य शक्रस्य स्वर्गलोके विमत्सराः ॥ वसंति शाश्वतान् वर्षान् जना दुष्करकारिणः ॥ २६ ॥ अर्जुन उवाच ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा धर्मार्थसहितं हितं ॥ उत्सृज्य नास्तीति गता गार्हस्थ्यं समुपाश्रिताः ॥ २७ ॥ तस्मात्त्वमपि सर्वज्ञ धैर्यमालंब्य शाश्वतं ॥ प्रशाधि पृथिवीं कृत्स्नां हता मित्रां नरोत्तम ॥ २८ ॥ इति श्रीमहाभारतेशांतिप० राजधर्मानुशासनप० अर्जुनवाक्ये ऋषिशकुनिसंवादकथने एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ वैशंपायन उवाच अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा नकुलो वाक्यमब्रवीत् ॥ राजानमभिसंप्रेक्ष्य सर्वधर्मभृतां वरं ॥ १ ॥ अनुरुध्य महाप्राज्ञो भ्रातुश्चित्तमरिंदम ॥ व्यूढोरस्को महाबाहुस्ताम्रास्यो मितभाषिता ॥ २ ॥ नकुल उवाच विशाखयूपे देवानां सर्वेषामग्नयश्चिताः ॥ तस्माद्विद्धि महाराज देवाः कर्मफले स्थिताः ॥ ३ ॥

सचिकीर्षवः उत्सृज्य नास्तीति गताः आश्रमांतरे सिद्धिर्नास्तीति तदुत्सृज्य गता इति योज्यं ॥ २७ ॥ फलितमाह तस्मादिति ॥ २८ ॥ इति शां० रा० नै० भारतभा० एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७॥ एवमर्जुनवाक्यात् कर्मणामवश्यकर्तव्यत्वे सिद्धे संगं कर्तृत्वाभिमानं फलाशांचत्यक्ता तानि कर्तव्यानीति नकुलवाक्येन प्रतिपादयिष्यन् नारभते अर्जुनस्येत्यादि ॥ १ ॥ ताम्रास्यः दुःखेन विवर्णमुखः ॥ २ ॥ विशाखयूपेक्षेत्रविशेषे देवानां देवैः अग्नयः अग्निस्थापनार्थानि स्थंडिलानि चिता इष्टकाभीरचिता अद्यापि दृश्यंते तेन देवत्वमपि कर्मफलमेवेत्यर्थः कर्मणा पितृलोको विद्यया देवलोक इति श्रुतेश्च यनाश्रितविद्याबलात् ब्रह्मलोकं गतायेते तत्र देवाः तथाऽग्नेः केवलकर्मणा स्वर्लोकं गतायेते तत्र पितर इति बोध्यं ॥ ३ ॥